

DOROTA WIŚNIEWSKA
DR HAB., PROF. UŁ, UNIWERSYTET ŁÓDZKI
<https://orcid.org/0000-0003-1545-4569>

Darowizny z obowiązkiem spełnienia świadczenia w intercyzach zawieranych przed pierwszymi łódzkimi notariuszami (1841–1875)

1. Wprowadzenie; 2. Łódzka praktyka; 3. Istota dokonywanych darowizn; 4. Podsumowanie.

1

Osobowe i majątkowe prawo małżeńskie w Królestwie Kongresowym podlegało kilkukrotnym zmianom na przestrzeni lat. Początkowo było regulowane przepisami Kodeksu Napoleona, który został wprowadzony na ziemiach polskich jeszcze w czasach Księstwa Warszawskiego, na mocy art. 69 konstytucji Księstwa z 22 lipca 1807 r.¹ Ten francuski kodeks stanowił fundament prawa cywilnego, w tym także norm dotyczących małżeństwa. Moc obowiązująca jego przepisów została utrzymana w pierwszych latach istnienia Królestwa Polskiego, jednakże rychło pojawiła się potrzeba ich modyfikacji i dostosowania do lokalnych realiów, co prowadziło do kolejnych zmian w prawie małżeńskim.

Już w 1817 r. powierzono prace legislacyjne deputacji cywilnej, powołanej w ramach Komisji Prawodawczej. Deputacja opracowała projekt ustawy, która została uchwalona 26 kwietnia 1818 r.² jako Prawo o ustaleniu własności dóbr nieru-

¹ Art. 69 konstytucji Księstwa Warszawskiego: „Kodeks Napoleona będzie prawem cywilnym Księstwa Warszawskiego”. *Wybór tekstów źródłowych z historii państwa i prawa polskiego*, oprac. J. Sawicki, t. 2, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1953, s. 21.

² Prawo o ustaleniu własności dóbr nieruchomości, o przywilejach i Hypotekach w mieysce tytułu XVIII. księgi III. kodexu cywilnego, *Dz.Pr.K.P.* t. 5, nr 20; *Wywód zasad stosunków*

chomych, o przywilejach i Hypotekach w mieysce tytułu XVIII. księgi III. kodexu cywilnego³. Akt ten częściowo zmieniał przepisy majątkowego prawa małżeńskiego, nie ingerując w prawo osobowe⁴.

Kolejna modyfikacja, tym razem zdecydowanie większa, nastąpiła 1/13 czerwca 1825 r. w związku z uchwaleniem Kodeksu cywilnego Królestwa Polskiego (dalej: KCKP). Objęła ona zarówno majątkowe, jak i osobowe prawo małżeńskie⁵. Ostatnia zmiana, dotycząca wyłącznie osobowego prawa małżeńskiego, została wprowadzona jedenaście lat później (w 1836 r.) mocą Prawa o małżeństwie wydanego przez Mikołaja I⁶.

Reformy przeprowadzane w ciągu tak krótkiego okresu zmieniały całkowicie istotę małżeństwa, zastępując wprowadzony przez Kodeks Napoleona system laicki⁷ początkowo systemem mieszanym⁸, a wreszcie systemem wyznaniowym⁹. W konsekwencji zmianie ulegały zasady zawierania małżeństw, ich ustawiania oraz reguły dotyczące jurysdykcji w sprawach małżeńskich. Istotnymi modyfikacjami objęto również kwestie stosunków majątkowych: ustroju ustawowego, zakresu uprawnień majątkowych żony, skutków ustania małżeństwa. Zmianie uległy nawet prawa spadkowe małżonka¹⁰.

Żadna z tych reform nie wpłynęła jednak na reguły dotyczące dokonywania darowizn na rzecz przyszłych małżonków w tych samych aktach notarialnych, w których sporządzane były intercyzy, czyli umowy przedślubne. Przez cały okres istnienia Królestwa Polskiego podlegały one unormowaniom zawartym w Kodeksie Napoleona (dalej: KN) w dziale VIII *O darowiznach uczynionych przez kontrakt małżeński, małżonkom i dzieciom spodziewanym z małżeństwa* (art. 1081–1090) oraz w dziale IX *O rozporządzeniach między małżonkami, bądź przez kontrakt małżeński, bądź w czasie małżeństwa* (art. 1091–1100). Czynności te były niezwykle istotne z punktu widzenia nupturientów, ponieważ niejednokrotnie ułatwiały,

majątkowych między małżonkami podług prawa Seymowego z dnia 26 kwietnia 1818 r. w związku z kontraktem małżeńskim Kodexu cyw. Francuzkiego, „Themis Polska” 1828, t. 2, s. 120; W. Dutkiewicz, *Prawo hipoteczne w Królestwie Polskiem*, drukiem Stanisława Strąbskiego, Warszawa 1850, s. 299; S. Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym, cz. 2: Polska pod zaborami*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2002, s. 52.

³ *Wywód zasad...*, *op. cit.*; W. Dutkiewicz, *op. cit.*; S. Płaza, *op. cit.*

⁴ S. Płaza, *op. cit.*, s. 52, 61, 64.

⁵ KCKP, Dz.Pr.K.P. t. 10, nr 41.

⁶ Prawo o małżeństwie, Dz.Pr.K.P. t. 18, nr 64; S. Płaza, *op. cit.*, s. 53, 61.

⁷ Art. 165–171 KN.

⁸ Art. 143–165 KCKP.

⁹ Prawo o małżeństwie, Dz.Pr.K.P. t. 18, nr 64.

¹⁰ Por. art. 767 KN i art. 231–233 KCKP.

a nawet umożliwiały zawarcie małżeństwa, stanowiąc podstawę majątku małżeńskiego. Dotyczyło to zwłaszcza przysporzeń dokonywanych przez osoby trzecie, czyli np. rodziców lub dziadków¹¹.

Darowizny dokonywane *ratio matrimonii* miały specyficzny i wyjątkowy charakter, wynikający z ich ścisłego związku z zawarciem małżeństwa. Przede wszystkim ich skuteczność była bezpośrednio uzależniona od faktycznego zawarcia małżeństwa, a także od jego ewentualnego unieważnienia. Oznacza to, że wywoływały skutki prawne dopiero w momencie, gdy małżeństwo zostało zawarte zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa. W przypadku unieważnienia małżeństwa następował zaś ich upadek. Wskazuje to na szczególną zależność tego typu darowizn od istnienia i ważności małżeństwa¹².

Specyfika tych czynności prawnych polegała również na ich zwolnieniu z obowiązku zachowania formy przyjęcia, narzuconej przez prawo w stosunku do darowizn podlegających zasadom ogólnym¹³. Odrębności dotyczyły także innych kwestii. Przede wszystkim darowizny te mogły zostać dokonane pod warunkiem spłaty długów i ciężarów nieistniejących w chwili zawarcia umowy albo niewskazanych w niej, jak również pod warunkiem zależnym od woli darczyńcy¹⁴. Odmiennie został uregulowany problem ich odwołalności¹⁵ oraz

¹¹ A. Okolski, *Zasady prawa cywilnego obowiązującego w Królestwie Polskiem*, drukiem S. Orgelbranda Synów, Warszawa 1885, s. 428–429; W.L. Jaworski, *Prawo cywilne na ziemiach polskich*, t. 1: *Źródła. Prawo małżeńskie osobowe i majątkowe*, Księgarnia J. Czerneckiego, Warszawa 1919, s. 410; M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego (o darowiznach i testamentach)*, Księgarnia F. Hoesicka, Warszawa 1922, s. 253.

¹² Art. 1088 KN: „Każda darowizna, na pożytek małżeństwa uczyniona, upada, jeżeli małżeństwo nie następuje”; A. Okolski, *op. cit.*, s. 429; M. Planiol, *op. cit.*, s. 256.

¹³ Art. 1087 KN: „Darowizny przez kontrakt małżeński uczynione zaskarżanymi być nie mogą, ani uznany za nieważne, pod pozorem, że nie były przyjęte”; A. Okolski, *op. cit.*, s. 429; M. Planiol, *op. cit.*, s. 255.

¹⁴ Art. 1086 KN: „Darowizna przez kontrakt małżeński dla pożytku małżonków i dzieci z ich małżeństwa spodziewanych może być jeszcze uczyniona pod warunkiem zapłacenia, bez różnicy wszystkich długów i ciężarów spadku po darującym, albo pod innymi warunkami, których wykonanie zależałoby od jego woli, przez jakąkolwiek osobę darowizna uczyniona będzie: obdarowany będzie obowiązany dopełnić tych warunków, jeżeli nie obiera raczej zrzec się darowizny; a w przypadku, gdy darujący przez kontrakt małżeński zachował sobie wolność rozporządzenia rzeczą objętą w darowiznie dóbr swoich teraźniejszych, albo sumą oznaczoną do wzięcia z tychże samych dóbr, jeżeli umrze nie uczyniwszy takiego rozporządzenia, to rzecz lub suma pocytywane będą za objęte w darowiznie, i należeć będą do obdarowanego, albo do dziedziców po nim”.

¹⁵ Art. 1083 KN: „Darowizna uczyniona w formie poprzedzającego artykułu, nieodwołalną będzie w tym tylko rozumieniu, że darujący nie będzie mógł więcej rozporządzać pod tytułem darmym, czyli dobroczynnym, przedmiotami objętymi w takiej darowiznie, chyba małymi tylko ilościami, pod tytułem nagrody, lub w innym sposobie”.

skutków prawnych zastrzeżenia w umowie prawa darczyńcy do rozporządzenia przedmiotem darowizny¹⁶, a także skutków wcześniejszej śmierci obdarowanego i jego dzieci¹⁷. Cechą odróżniającą darowizny dokonywane *ratio matrimonii* od pozostałych darowizn była ponadto możliwość rozporządzania majątkiem przyszłym, czyli istniejącym w chwili śmierci darczyńcy. W konsekwencji na podstawie kryterium przedmiotu umowy doktryna wyróżniała trzy rodzaje tych czynności: darowizny majątku teraźniejszego, darowizny majątku przyszłego oraz darowizny majątku teraźniejszego i przyszłego¹⁸.

O stosowaniu w praktyce przepisów dotyczących darowizn dokonywanych *ratio matrimonii* świadczy działalność pierwszych łódzkich notariuszy, prowadzona w latach 1841–1875¹⁹. Z analizy sporządzonych przez nich aktów wynika, że unormowania kodeksowe znajdowały szerokie zastosowanie. Strony w przeważającej części dokonywały darowizn majątku teraźniejszego, ale zawierane były także umowy darowizny majątku przyszłego. Przysporzeń dokonywały zarówno osoby trzecie, zwykle rodzice nupturientów, jak i sami nupturienti²⁰.

¹⁶ Art. 1086 KN *in fine*.

¹⁷ Art. 1082 KN: „Ojcowie, matki i inni wstępni, krewni poboczni małżonków, a nawet obce osoby, mogą przez kontrakt małżeński rozporządzać całością lub częścią dóbr, jakie zostawią w dzień zejścia swego, tak na korzyść rzeczonych małżonków, jako też i dzieci spodziewanych z ich małżeństwa, w przypadku, gdyby darujący przeżył małżonka obdarowanego. Podobna darowizna chociaż uczyniona tylko dla pożytku małżonków, lub jednego z nich, poczytywana będzie zawsze we wspomnianym przypadku, gdyby darujący przeżył, za uczynioną na pożytek dzieci i zstępnych spodziewanych z małżeństwa”. Art. 1089 KN: „Darowizny uczynione dla jednego z małżonków, podług oznaczeń w powyższych artykułach 1082, 1084 i 1086, upadną, jeżeli darujący przeżyje małżonka obdarowanego i jego potomstwo”.

¹⁸ A. Okolski, *op. cit.*, s. 429–433; M. Planiol, *op. cit.*, s. 258–270. Więcej na temat specyfiki darowizn *ratio matrimonii*: D. Wiśniewska-Józwiak, *Darowizny na rzecz małżonków w świetle regulacji prawnej obowiązującej w Królestwie Polskim*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2011, t. 63, nr 1, s. 49–51, <https://doi.org/10.14746/cph.2011.1.2>.

¹⁹ Zakres chronologiczny wyznacza powstanie w 1841 r. pierwszej kancelarii notarialnej w Łodzi oraz okres obowiązywania napoleońskiej ustawy notarialnej (organizacji notariatu), która została uchylona w 1876 r. w związku z wejściem w życie rosyjskiej ustawy notarialnej z 14 kwietnia 1866 r. Archiwum Państwowe w Łodzi (dalej: APŁ), zespół nr 135, Akta notariusza de Brixena Leopolda Fryderyka w Łodzi (1841–1847), sygn. 1–5; *Prawo cywilne obowiązujące w Królestwie Polskiem*, t. 2, wydał S. Zawadzki, Drukarnia Karola Kowalewskiego, Warszawa 1861, s. 859–912; A. Niemirowski, *Krótką wiadomość o ustawie notaryalnej mającej wejść w wykonanie w Królestwie Polskiem*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1876, nr 12, s. 93; A. Korobowicz, *Sądownictwo* [w:] *Historia państwa i prawa Polski*, t. 3: *Od rozbiorów do uwłaszczenia*, red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1981, s. 130; D. Malec, *Dzieje notariatu polskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007, s. 53.

²⁰ Zob. J. Bieda, D. Wiśniewska-Józwiak, *Szczególne rodzaje darowizn uregulowane w Kodeksie Napoleona a praktyka pierwszych łódzkich notariuszy. Rozważania na tle współczesnej dyskusji*

W ramach pierwszej kategorii darowizn, czyli obejmującej majątek teraźniejszy, na uwagę zasługują te, które nakładały na przyszłych małżonków lub na jednego z nich obowiązek spełnienia określonego świadczenia. Specyficzny charakter tych czynności rodzi pewne wątpliwości natury prawnej. Pojawiają się pytania o możliwość ich kwalifikacji jako czynności warunkowych (dokonanych pod warunkiem rozwiązującym), tzn. uzależnionych od spełnienia świadczenia przez nupturientów, ewentualnie o zaliczenie ich do grupy darowizn *sub modo*. Problematyka ta stanowi istotny element analizy prawnej czynności *inter vivos* w kontekście stosunków majątkowych przyszłych małżonków.

2

Analiza aktów notarialnych sporządzonych przez łódzkich notariuszy prowadzi do wniosku, że darowizny nakładające na obdarowanych obowiązek spełnienia określonego świadczenia były dokonywane przez osoby trzecie, wyłącznie przez rodziców nupturientów²¹. W łódzkiej praktyce nie odnotowano tego typu przysporzeń realizowanych przez inne osoby ani przez jednego z przyszłych małżonków na rzecz drugiego.

Przedmiotem rozporządzeń były co do zasady nieruchomości lub ich części, jak np. w akcie spisany przez notariusza Ferdynanda Szlimma 25 sierpnia / 6 września 1869 r., mocą którego Mateusz Szmectich darował synowi i jego przyszłej żonie

[...] osadę we wsi Olechowie Gminie Wiskitno Pcie Łódzińskim pod N^m dziewiątym tabeli likwidacyjnej zapisaną, składającą się z gruntu mórg siedemnastu, prętów sto trzydzieści jeden i zabudowań, własność na nich przelewa, w hipotecę na ich imię przepisać dozwala, i w posiadanie naturalne nazajutrz po zawarciu przez nich związku małżeńskiego oddać obowiązuje się²².

Tylko w jednym przypadku, w akcie sporządzonym 30 września / 12 października 1875 r., ojciec, Marcin Patzer, dokonał na rzecz córki i jej przyszłego męża

nad wprowadzeniem darowizny na wypadek śmierci, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2012, t. 64, nr 2, s. 317–332, <https://doi.org/10.14746/cph.2012.64.2.13>.

²¹ Zob. np. APŁ, zespół nr 136, Akta notariusza Ferdynanda Szlimma Okręgu Zgierskiego w Łodzi (1863–1876), sygn. 12, akt nr 5154/682 z 12/24 września 1869 r., s. 2–3.

²² APŁ, zespół nr 136, Akta notariusza Ferdynanda Szlimma Okręgu Zgierskiego w Łodzi (1863–1876), sygn. 12, akt nr 5114/642 z 25 sierpnia / 6 września 1869 r., s. 1–2. Cytowane fragmenty aktów notarialnych poddano zalecanej modernizacji pisowni, aby ułatwić ich lekturę. Jedna morga to 5598,7 metra kwadratowego, a jeden pręt to 18,662 metra kwadratowego. I. Ihnatowicz, A. Biernat, *Vademecum do badań nad historią XIX i XX wieku*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003, s. 45.

darowizny sumy pieniężnej wynoszącej 300 rubli²³. Umowa ta miała nietypowy charakter również dlatego, że nakładała na nupturientów obowiązek spełnienia świadczenia tylko na rzecz darczyńcy.

Obowiązek ustanawiany wyłącznie na rzecz darczyńcy został zastrzeżony jeszcze tylko w jednym kontrakcie, zawartym 27 kwietnia / 9 maja 1873 r. Jego mocą Julianna z Kunklów Stentzel darowała córce, Amalii Stentzel, i jej przyszłemu mężowi, Janowi Fialowi, 13/18 części nieruchomości stanowiącej jej własność²⁴, przy czym w umowie wyraźnie wskazano, że czynności tej dokonała jako osoba niemająca więcej dzieci²⁵.

W pozostałych przypadkach nupturienci zobowiązywali się do spełniania świadczeń zarówno na rzecz darczyńców, jak i innych wskazanych osób, zazwyczaj pozostałych dzieci darczyńców. Niekiedy z treści umowy wynikało, że były to osoby małoletnie, choć nie było to regułą²⁶.

Wyjątek stanowi kontrakt z 17/29 lutego 1873 r., zgodnie z którym świadczenie miało być spełnione na rzecz Justyny z Schultzów, żony darczyńcy (Jana Jakobiego). Na uwagę zwraca nieuwzględnienie informacji o tym, czy była ona matką obdarowanej córki Jana²⁷. Inne nietypowe zastrzeżenie poczyniono w akcie z 25 marca / 6 kwietnia 1858 r., mocą którego nupturienci Anna Köhle i Jakub Danm otrzymali darowiznę od Johana Köhlego, ojca Anny. Zobowiązali się oni do spełnienia świadczenia pieniężnego w wysokości 45 rubli srebrem na rzecz darczyńcy oraz świadczeń w kwocie po 90 rubli srebrem na rzecz jego dwóch małoletnich sióstr²⁸.

Jak wspomniano, przedmiotem darowizny były niemal wyłącznie nieruchomości, zwykle zamieszkiwane przez darczyńców i stanowiące ich źródło utrzymania. W związku z tym na obdarowanych nakładano obowiązek świadczenia rzeczy, które w założeniu miały zapewniać darczyńcom dalszą egzystencję. Przykładem

²³ APŁ, zespół nr 136, Akta notariusza Ferdynanda Szlimma Okręgu Zgierskiego w Łodzi (1863–1876), sygn. 41, akt nr 13975/1310 z 30 września / 12 października 1875 r., s. 2.

²⁴ APŁ, zespół nr 137, Akta notariusza Konstantego Płacheckiego w Łodzi (1869–1902), sygn. 6, akt nr 1501/410 z 27 kwietnia / 9 maja 1873 r., s. 2–3.

²⁵ APŁ, zespół nr 137, Akta notariusza Konstantego Płacheckiego w Łodzi (1869–1902), sygn. 6, akt nr 1501/410 z 27 kwietnia / 9 maja 1873 r., s. 2.

²⁶ Zob. np. APŁ, zespół nr 135, Akta notariusza de Brixena Leopolda Fryderyka w Łodzi (1841–1847), sygn. 2, akt nr 781 z 7/19 grudnia 1843 r., s. 2.

²⁷ APŁ, zespół nr 138, Akta notariusza Romana Danielewicza w Łodzi (1873–1889), sygn. 1, akt nr 245/94 z 17/29 lutego 1873 r., s. 1–2.

²⁸ APŁ, zespół nr 442, Akta notariusza Kajetana Szczawińskiego w Zgierzu (1847–1861), sygn. 23, akt nr 144 z 25 marca / 6 kwietnia 1858 r., s. 2.

może być zastrzeżenie w przytoczonej już umowie z 30 września / 12 października 1875 r., mocą którego nupturienti zobowiązali się:

[...] dostarczać ojcu corocznie do śmierci: a) żyta korcy dwa, b) owsa pół korca, c) kaszy tatarskiej cztery garce, d) gotowizną rubli pięć, e) ziemi uprawnej na wysadzenie dwóch korcy kartofli, f) drzewa na opał, wiele potrzebować będzie, g) izbę na mieszkanie i pomieszczenie na krowę, h) utrzymywać krowę na letniej i zimowej paszy, i) dozwolić chowu dwóch kur, k) prać bieliznę ojca i dawać mu co rok dwie nowe koszule, za wykonywanie wszystkich powyższych obowiązków wzmiankowana suma rubli trzysta stanie się bezwarunkową własnością obojga przyszyłych małżonków Jana i Julianny Patzer [nupturienti nosili takie samo nazwisko – przyp. D.W.], z takowej rachować się nie będą w obowiązku i nikt nie będzie miał prawa czynić pretensji do tej sumy²⁹.

W podobny sposób określono świadczenie w umowie zawartej 7/19 grudnia 1843 r., mocą której Elżbieta Schmidt dokonała darowizny na rzecz córki Katarzyny Schmidt i przyszłego zięcia Krysztofa Böttchera. Obdarowani zobowiązali się do świadczenia corocznie 1/3 płodów rolnych i połowy siana uzyskiwanego z nieruchomości, a także do zapewnienia w jednym z budynków gospodarczych znajdujących się na terenie nieruchomości pomieszczenia dla krowy, będącej własnością darczyńcy, oraz do transportu paszy i siana. Poza tym nupturienti przyjęli na siebie obowiązek osobistej opieki nad Elżbietą Schmidt, zapewnienia jej lekarstw i opieki medycznej oraz poniesienia kosztów pogrzebu³⁰.

Przedmiotem świadczenia ustanawianego na rzecz darczyńców bywały również sumy pieniężne, jak np. w kontrakcie zawartym 16/28 października 1875 r. Zgodnie z jego treścią narzeczony, Adolf Bayer, zobowiązał się do spełnienia na rzecz ojca świadczenia pieniężnego w wysokości 1300 rubli srebrem. Obowiązek ten miał zostać wykonany 12/24 czerwca 1878 r., w razie zaś braku możliwości finansowych zapłata miała być rozłożona na 4 raty, po 325 rubli srebrem każda. Wyraźnie określono również terminy uiszczania rat i wysokość oprocentowania. Wysokość sumy pieniężnej stanowiącej przedmiot świadczenia nie dziwi, ponieważ darczyńcą był Marcin Bajer, właściciel dóbr Jagodnica, położonych niedaleko Łodzi, a przedmiot darowizny stanowiło 60 mórg gruntów miary nowopolskiej wraz ze znajdującymi się na tym terenie budynkami gospodarczymi³¹.

²⁹ APŁ, zespół nr 136, Akta notariusza Ferdynanda Szlimma Okręgu Zgierskiego w Łodzi (1863–1876), sygn. 41, akt nr 13975/1310 z 30 września / 12 października 1875 r., s. 2–3.

³⁰ APŁ, zespół nr 135, Akta notariusza de Brixena Leopolda Fryderyka w Łodzi (1841–1847), sygn. 2, akt nr 781 z 7/19 grudnia 1843 r., s. 2–3.

³¹ APŁ, zespół nr 136, Akta notariusza Ferdynanda Szlimma Okręgu Zgierskiego w Łodzi (1863–1876), sygn. 41, akt nr 14022/1357 z 16/28 października 1875 r., s. 1–2.

W przeciwieństwie do świadczeń, które miały być spełniane na rzecz darczyńców, świadczenia ustanawiane na rzecz innych osób miały co do zasady charakter pieniężny. Taki obowiązek, zastrzeżony na rzecz brata narzeczonego, nałożono na obdarowanych Agnieszkę Wolanek i Frantza Lorentza w umowie z 29 września / 11 października 1855 r. Świadczenie w wysokości 75 rubli srebrem miało zostać spełnione po dojsciu Edwarda Lorentza do pełnoletności lub zawarciu przez niego małżeństwa³².

Niekiedy termin wykonania zobowiązania określano w odmienny sposób, wskazując, że ma ono nastąpić dopiero po śmierci darczyńcy. Jako przykład można przywołać treść umowy z 22 kwietnia / 4 maja 1855 r., zgodnie z którą przyszli małżonkowie Amalia Lech i Wojciech Dreiling zostali zobowiązani do spełnienia świadczenia pieniężnego w wysokości 75 rubli na rzecz rodzeństwa Wojciecha Dreilinga. Obowiązek ten miał zostać wykonany w terminie czterech lat od śmierci darczyńcy³³.

Na tle innych aktów notarialnych wyróżnia się zastrzeżenie zamieszczone w przytoczonej umowie z 7/19 grudnia 1843 r. Zgodnie z nim obdarowani zobowiązali się do spełnienia świadczenia pieniężnego w wysokości 45 rubli srebrem na rzecz Franciszki Schmidt, małoletniej siostry przyszłej żony. Zobowiązanie miało stać się wykonalne z chwilą zawarcia przez nią małżeństwa³⁴. Nupturientów obciążono ponadto dodatkowymi obowiązkami na wypadek śmierci darczyńcy przed ukończeniem przez Franciszkę Schmidt szesnastu lat. Zgodnie z § 5 kontraktu:

[...] takową siostrę przy sobie, aż do dojscia lat szesnastu utrzymywać, wikt, pomieszkowanie i inne stosowne wygody bez wynagrodzenia dawać, a gdyby na koniec też siostra Franciszka, po dojsciu lat 16 wieku swego, nie zawarła ślubów małżeńskich, takowej ciż przyšli małżonkowie Bötther tylko jedynie pomieszkowanie aż do wejścia Jej w śluby małżeńskie bezpłatnie dawać są obowiązani³⁵.

³² APŁ, zespół nr 442, Akta notariusza Kajetana Szczawińskiego w Zgierzu (1847–1861), sygn. 18, akt nr 1666 z 29 września / 11 października 1855 r., s. 2.

³³ APŁ, zespół nr 442, Akta notariusza Kajetana Szczawińskiego w Zgierzu (1847–1861), sygn. 17, akt nr 1457 z 22 kwietnia / 4 maja 1855 r., s. 3.

³⁴ APŁ, zespół nr 135, Akta notariusza de Brixena Leopolda Fryderyka w Łodzi (1841–1847), sygn. 2, akt nr 781 z 7/19 grudnia 1843 r., s. 2.

³⁵ APŁ, zespół nr 135, Akta notariusza de Brixena Leopolda Fryderyka w Łodzi (1841–1847), sygn. 2, akt nr 781 z 7/19 grudnia 1843 r., s. 2–3.

3

Istota darowizn obciążających nupturientów obowiązkiem spełnienia określonego świadczenia może budzić wątpliwości. Z pewnością były to czynności prawne dokonywane *ratio matrimonii*, co potwierdzają wprowadzane do niektórych aktów notarialnych klauzule zastrzegające upadek darowizny w przypadku niezawarcia małżeństwa przez obdarowanych³⁶. Zamieszczanie takich sformułowań nie było zresztą konieczne, ponieważ darowizn tych dokonywano na korzyść małżeństwa i w związku z tym podlegały one regulacji zawartej w art. 1088 KN. Były zatem zależne od istnienia i ważności małżeństwa³⁷.

Nasuwa się natomiast pytanie o kwestię uzależnienia ich ważności od spełnienia przez obdarowanych określonego świadczenia. Warunek taki nie został sformułowany w żadnym z analizowanych aktów notarialnych i nie można go domniemywać. Należy ponadto podkreślić, że w kontraktach zamieszczano klauzule, mocą których nupturienti, przyjmując na siebie obowiązek spełnienia świadczenia, poddawali się rygorowi egzekucyjnemu³⁸.

Czy można zatem uznać te czynności prawne za darowizny *sub modo*, czyli darowizny obciążające, inaczej darowizny obciążliwe? Nałożone na obdarowanych ciężary mogą świadczyć o tym, że w analizowanych przypadkach chodzi o tego rodzaju darowizny. Dokonanie darowizny *sub modo* wiązało się bowiem z nałożeniem na obdarowanego obowiązku „użycia lub używania przedmiotu darowanego lub jego części na cel określony w akcie darowizny”³⁹. W związku z tym należałoby przyjąć, że wartość dokonywanych w praktyce darowizn podlegała zmniejszeniu o wartość ciężarów nałożonych na nupturientów. Niezależnie od tego, czy obowiązek spełnienia świadczenia ustanowiono na rzecz darczyńcy czy osoby trzeciej (np. dziecka darczyńcy), czynności dokonywane w tych samych aktach notarialnych, w których sporządzano intercyzy, miały jednak charakter darowizn, a nie czynności obciążliwych. Trzeba także podkreślić, że darowizn dokonywano na korzyść małżeństwa, zatem intencją darczyńców było

³⁶ Zob. § 10 umowy z 7/19 grudnia 1843 r.: „Gdyby małżeństwo zamierzone do skutku doprowadzonym nie zostało, cały więc majątek wspomniany do rąk i w posiadanie Elżbiety Schmidt wraca”. APŁ, zespół nr 135, Akta notariusza de Brixena Leopolda Fryderyka w Łodzi (1841–1847), sygn. 2, akt nr 781 z 7/19 grudnia 1843 r., s. 4.

³⁷ Art. 1088 KN; A. Okolski, *op. cit.*, s. 429; M. Planiol, *op. cit.*, s. 256.

³⁸ W aktach można znaleźć np. takie sformułowanie: „[...] pod egzekucją z Aktu tego dopełnić przyrzekają”. APŁ, zespół nr 442, Akta notariusza Kajetana Szczawińskiego w Zgierz (1847–1861), sygn. 17, akt nr 1457 z 22 kwietnia / 4 maja 1855 r., s. 3.

³⁹ Ł. Baszak, *Darowizna w dzielnicowym prawie polskim w II RP oraz w kodeksie zobowiązań z 1933 r.*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2024, s. 101.

ułatwienie, a w pewnych przypadkach wręcz umożliwienie obdarowanym zawarcia małżeństwa. Głównym motywem przysporzeń nie było natomiast nakładane na nupturientów obciążenie⁴⁰.

4

Darowizny dokonywane *ratio matrimonii* stanowiły istotny element kształtowania majątku małżeńskiego, w wielu przypadkach będąc jego podstawą. Ich specyficzny charakter i zwolnienie przez ustawodawcę z zachowania części wymogów nakładanych na strony zawierające zwykłe umowy darowizny sprawiały, że były one często dokonywane w łódzkiej praktyce notarialnej. Wśród nich wyróżniały się czynności nakładające na nupturientów obowiązek spełnienia określonego świadczenia. Dokonywali ich rodzice przyszłych małżonków, którzy rozporządzali nieruchomościami stanowiącymi ich miejsce zamieszkania, a niejednokrotnie również podstawowe źródło utrzymania, dlatego też osobami, na rzecz których nupturienti mieli spełnić świadczenie, byli zwykle sami darczyńcy, ewentualnie również ich dzieci.

Charakter tego typu darowizn może budzić pewne wątpliwości, jednak analiza aktów notarialnych sporządzonych przez łódzkich notariuszy skłania do wniosku, że czynności te były darowiznami *sub modo*. Jest to niezwykle interesujące zagadnienie prawne, które powinno stać się przedmiotem zainteresowania badaczy.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Łodzi:

zespół nr 135, Akta notariusza de Brixena Leopolda Fryderyka w Łodzi (1841–1847), sygn. 1–5;

zespół nr 442, Akta notariusza Kajetana Szczawińskiego w Zgierzu (1847–1861), sygn. 17, 18, 23;

zespół nr 136, Akta notariusza Ferdynanda Szlimma Okręgu Zgierskiego w Łodzi (1863–1876), sygn. 12, 41;

zespół nr 137, Akta notariusza Konstantego Płacheckiego w Łodzi (1869–1902), sygn. 6;

zespół nr 138, Akta notariusza Romana Danielewicza w Łodzi (1873–1889), sygn. 1.

⁴⁰ Więcej na temat darowizn *sub modo*: M. Planiol, *op. cit.*, s. 4–5; M. Lewy, *Darowizna* [w:] *Encyklopedia podręczna prawa prywatnego*, t. 1, red. H. Konic, Instytut Wydawniczy „Biblioteka Polska”, Warszawa 1931; Ł. Baszak, *op. cit.*, s. 100–102.

Źródła drukowane

Kodeks cywilny Królestwa Polskiego, Dz.Pr.K.P. t. 10, nr 41.

Prawo o małżeństwie, Dz.Pr.K.P. t. 18, nr 64.

Prawo o ustaleniu własności dóbr nieruchomości, o przywilejach i Hypotekach w mieysce tytułu XVIII. księgi III. kodexu cywilnego, Dz.Pr.K.P. t. 5, nr 20.

Wybór tekstów źródłowych z historii państwa i prawa polskiego, oprac. J. Sawicki, t. 2, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1953.

Literatura

Baszak Ł., *Darowizna w dzielnicowym prawie polskim w II RP oraz w kodeksie zobowiązań z 1933 r.*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2024.

Bieda J., Wiśniewska-Jóźwiak D., *Szczególne rodzaje darowizn uregulowane w Kodeksie Napoleona a praktyka pierwszych łódzkich notariuszy. Rozważania na tle współczesnej dyskusji nad wprowadzeniem darowizny na wypadek śmierci*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2012, t. 64, nr 2, s. 317–332, <https://doi.org/10.14746/cph.2012.64.2.13>.

Dutkiewicz W., *Prawo hipoteczne w Królestwie Polskim*, drukiem Stanisława Strąbskiego, Warszawa 1850.

Ihnatowicz I., Biernat A., *Vademecum do badań nad historią XIX i XX wieku*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.

Jaworski W.L., *Prawo cywilne na ziemiach polskich*, t. 1: *Źródła. Prawo małżeńskie osobowe i majątkowe*, Księgarnia J. Czerneckiego, Warszawa 1919.

Korobowicz A., *Sądownictwo [w:] Historia państwa i prawa Polski*, t. 3: *Od rozbiorów do uwłaszczenia*, red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1981, s. 120–131.

Lewy M., *Darowizna [w:] Encyklopedia podręczna prawa prywatnego*, t. 1, red. H. Konic, Instytut Wydawniczy „Biblioteka Polska”, Warszawa 1931.

Malec D., *Dzieje notariatu polskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007.

Niemirowski A., *Krótką wiadomość o ustawie notaryalnej mającej wejść w wykonanie w Królestwie Polskiem*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1876, nr 12, s. 93–96.

Okolski A., *Zasady prawa cywilnego obowiązującego w Królestwie Polskiem*, drukiem S. Orgelbranda Synów, Warszawa 1885.

Planiol M., *Podręcznik prawa cywilnego (o darowiznach i testamentach)*, Księgarnia F. Hoésicka, Warszawa 1922.

Płaza S., *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, cz. 2: *Polska pod zaborami*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2002.

Prawo cywilne obowiązujące w Królestwie Polskim, t. 2, wydał S. Zawadzki, Drukarnia Karola Kowalewskiego, Warszawa 1861.

Wiśniewska-Jóźwiak D., *Darowizny na rzecz małżonków w świetle regulacji prawnej obowiązującej w Królestwie Polskim*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2011, t. 63, nr 1, s. 47–61, <https://doi.org/10.14746/cph.2011.1.2>.

Wywód zasad stosunków majątkowych między małżonkami podług prawa Seymowego z dnia 26 kwietnia 1818 r. w związku z kontraktem małżeńskim Kodexu cyw. Francuzkiego, „Themis Polska” 1828, t. 2, s. 120–161.

DOROTA WIŚNIEWSKA

DR HAB., PROF. UŁ, UNIWERSYTET ŁÓDZKI

<https://orcid.org/0000-0003-1545-4569>

Darowizny z obowiązkiem spełnienia świadczenia w intercyzach zawieranych przed pierwszymi łódzkimi notariuszami (1841–1875)

Przeprowadzane w Królestwie Polskim zmiany przepisów osobowego i majątkowego prawa małżeńskiego nie pociągały za sobą reform regulacji prawnej dotyczącej darowizn. Unormowania zawarte w Kodeksie Napoleona obowiązywały zatem przez kolejne dziesięciolecia, bez względu na odmiennie kształtującą się istotę małżeństwa. Niektóre z tych przepisów budziły wątpliwości, zwłaszcza w aspekcie różnych rodzajów darowizn, ich istoty i wywoływanych skutków. Regulacje te były bardzo ważne z praktycznego punktu widzenia, ponieważ w wielu przypadkach to właśnie darowizny na rzecz nupturientów stanowiły podstawę majątku małżeńskiego.

Na szczególną uwagę zasługują darowizny majątku terażniejszego nakładające na przyszłych małżonków lub na jednego z nich obowiązek spełnienia określonego świadczenia. Specyficzny charakter tych czynności skłania do zakwalifikowania ich jako czynności warunkowych (dokonanych pod warunkiem spełnienia świadczenia przez nupturientów), ewentualnie zaliczenia ich do grupy darowizn *sub modo*. Problematyka ta stanowi istotny element analizy prawnej czynności *inter vivos* w kontekście stosunków majątkowych przyszłych małżonków.

Słowa kluczowe: Królestwo Polskie, Kodeks Napoleona, darowizny, czynności *inter vivos*, małżeństwo, majątek małżeński

DOROTA WIŚNIEWSKA

PHD, DSC, ASSOCIATE PROFESSOR, UNIVERSITY OF LODZ

<https://orcid.org/0000-0003-1545-4569>

Donations with an Obligation to Perform a Service in Prenuptial Agreements Concluded Before the First Łódź Notaries (1841–1875)

The changes in personal and marital property law introduced in the Kingdom of Poland were not followed by reforms of the legislation concerning donations. Therefore, the provisions of the Napoleonic Code remained in force for several decades, regardless of the evolving nature of marriage. Some of these provisions raised concerns, particularly regarding the different types of donations, their nature, and the effects they produced. These

regulations were of great practical significance, as in many cases donations made to the spouses-to-be constituted the foundation of marital property.

Particular attention should be paid to donations of present assets that imposed on the future spouses, or on one of them, the obligation to fulfil a specified service or duty. The specific nature of these transactions provokes further insight into their classification either as conditional transactions (subject to the condition of service fulfilment by the spouses-to-be) or as belonging to the category of donations *sub modo*. This issue represents a significant element of the legal analysis of *inter vivos* transactions in the context of the property relations of future spouses.

Keywords: Kingdom of Poland, Napoleonic Code, donations, *inter vivos* transactions, marriage, marital property

